

A critique on the edition of *Al-sorâh men al-sehâh*

Seyyed Mohammad Sâhebi*

Abstract

Arabic-Persian *Al-sorâh men al-sehâh* dictionary is one of Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad Qarshi's works and an abstract translation of *Tâj al-Loghat* and *Sehâh al-Arabiyyat* written by Abu Nasr Ismail ben Hammâd Jowhari. Qarshi completed the book in 700 AH in Kâshghar located in Transoxiana. Mohammad Hoseyn Heydaryân edited and translated The Arabic parts in 1397 SH. In this article, first, the edition approach of *Sorâh* is reviewed. Then, the mistakes and misreads of the editor are mentioned on the basis of two manuscripts used by Heydaryân, one lithograph and *Sehâh*, and correct forms are proposed. Next, the main differences and mismatches between recording of the text and the recording of the manuscripts, specially the basic manuscript, are studied and finally, some of the flaws and deficiencies of the printed version in comparison to the manuscripts are mentioned.

Keywords: *Al-sorâh men al-sehâh*, Jamâl Qarshi, *Tâj al-Loghat* and *Sehâh al-Arabiyyat*, Arabic-Persian dictionaries, Critical edition of texts, Edition Criticism.

Arabic-Persian dictionary, *Al-sorâh men al-sehâh*, is one of the works of Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad Qarshi (born in 628 AH, known as Jamâl Qarshi) and an abstract translation of *Tâj al-Loghat* and *Sehâh al-Arabiyyat* written by Abu Nasr Ismail ben Hammâd Jowhari (died 393 AH). Qarshi found a copy of Jowhari *Sehâh* in the library of Sâhebiye school in Transoxiana Kâshghar. He summarized the *Sehâh* and translated its vocabulary into Persian. He revised and completed *Al-sorâh men al-sehâh* in Kâshghar in 700 AH. In 1397 SH, Mohammad Hoseyn Heydaryân edited and published

* Assistant professor, lexicography department, Academy of Persian language and literature, Tehran, Iran
(Corresponding Author), mohammad_sahebi61@yahoo.com

Date received: 06/03/2023, Date of acceptance: 22/05/2023

it in two volumes including the translation of its Arabic parts and indexes and explanations. In this article, we have criticized this edited text.

For the critical review of this edition, all pages of the printed text were compared with the two manuscripts used by Heydaryân: the manuscript of the Khoy Namâzi school (number 42), which was the basic manuscript, and the manuscript of the Senate library (number 446). An authentic lithograph was also used. In many cases, Jowhari Sehâh's printed text was also referred to.

In the following essay, first of all, Qarshi's life has been briefly discussed. In the second part, the method of emendating and translating Sorâh has been examined with a critical view. In this section, it is mentioned that the editor did not record and present the differences between the versions and did not even bring one alternative version, and it is not clear which version/version was used to correct the errors and omissions of the basic manuscript. The study of the manuscripts indicated that their differences often contain valuable phonetic, lexical and script information. Therefore, it is worth to say that not including the alternative version is one of the important shortcomings and weaknesses of this edition. In addition, it seems that the editor made a mistake in reading the date of writing of the basic manuscript.

In the third part of the article, the slips and misreads of the editor have been mentioned and analyzed by referring to the versions. In this section, firstly, the entry containing the mistake, namely from the printed text, is quoted and the incorrect word(s) are identified, and then the correct form is suggested along with the necessary explanations and references. The suggested forms are mostly copied from the manuscripts, but in some cases these forms have been proposed using other sources, especially the printed text of Jowhari Sehâh and ancient Arabic-Persian dictionaries, and based on lexical and linguistic researches. The editor slips are mostly seen in the recording of Persian words and phrases, but mistakes are also seen in the Arabic parts. In this edition, some of the rarely used, old and precious Persian lexical units have been incorrectly recorded; words such as: *baneye me'mâr*, *zâv*, *karbaš*, *xuse*, *balqonde*, *alej*, *patfuz*, *odaršan* and *nâvidan*. This problem has caused the loss of some phonetic, linguistic and lexical information of the edited text.

In some pages of the printed text, there are lexical units and phrases that cannot be considered as mistakes, but they differ from the manuscripts used by the editor. Some of these contain valuable and significant linguistic and orthographic features. Therefore, in the fourth part of the article, the most important differences and inconsistencies between the recording of printed text and the recording of manuscripts, especially the basic

199 Abstract

manuscript, are mentioned in two parts, named as general points part and detailed points part. Recording "ت" instead of "ط" in words such as *talx*, *taraqidan* and *setabr*; recording "ذ" instead of "د" in words such as *padiroftan*, *tadarv*, *godâštan*, and *godaštan*, as well as recording "ف" (fâye Ajami /β/, the voiced labial consonant, which is the allophone of /b/ and was used in some ancient texts) in the form "ف" in words such as *βoruzine*, *βariž*, *βadrang*, *βadranjak* and *βanj* are examples of general inconsistencies. Among detailed cases, words such as *možd*, *ostâxi*, *juže*, *pâqande* and *nul* can be mentioned.

In Al-sorâh men al-sehâh copies, there are contents that are not available in its printed text. Sometimes an Arabic entry and its meaning are not recorded at all, and in some pages, one or more meanings of one entry are not recorded. For example, we can refer to the entry of *ezmâm*, which is written in the meaning of "to praise" and "to find reproach" in the versions, but these meanings are not mentioned in the edited text. It is also possible to mention the entry *estisâl* which is not recorded at all. In the fifth part of the article, several examples of these defects are mentioned; defects that caused the loss of some semantic and lexical information. In the conclusion section, general suggestions have been made to improve this valuable and authentic book in the next edition.

In this essay, images of the manuscripts have been presented for the sake of the audience and to increase the scientific and citation credibility, in important and necessary cases.

Bibliography

- Abu Mansour Ali al-Heravi, Movaffaq al-Din (1346), *Al-abniyyat 'an haqâyeq al-adviyyat*, edited by Ahmad Bahmanyâr, Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Asadi, Abu Mansour Ahmad ben Ali (1390), *Fors Dictionary*, edited by Abbâs Iqbâl, Tehran: Asâtir Publications. [in Persian]
- Asadi, Abu Mansour Ahmad ben Ali (1365), *Fors Dictionary*, edited by Fathollah Mojtabâyi and Ali Ashraf Sâdeghi, Tehran: Khârazmi Publications. [in Persian]
- Bartold, Vasily Vladimirovich (1376), *History of Central Asian Turks*, translated by Ghaffâr Hoseyni, Tehran: Tus Publications. [in Persian]
- Bodâq, Mostafâ (1385), *Islamic World Encyclopedia*, supervised by of Gholâm Ali Haddâd Âdel, vol. 10, under the entry "Jamâl Qarshi", Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation. [in Persian]
- Borhân, Mohammad Hoseyn ben Khalaf Tabrizi (1342), *Borhân qâte'*, edited by Mohammad Mo'in, Tehran: Ibn Sinâ Bookstore. [in Persian]
- Commentary on a tihe from the Holy Qur'an* (1352), edited by Jalâl Matini, Tehran: Iran Farhang Foundation Publications. [in Persian]

- Dahâr, Ghâzi Khân Badr Mohammad (1349-1350), *Dastur al-Ekhvân*, edited by Sae'd Najafi Asadollahi, Tehran: Iran Farhang Foundation Publications. [in Persian]
- Dehkhodâ, Ali Akbar (1377), *Dehkhodâ Dictionary*, Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Derâyati, Mostafâ (1389), *Catalog of Iran Manuscripts*, Tehran: Library, Museum and Document Center of the Islamic Council. [in Persian]
- Farâhidi, Khalil ben Ahmad (1409), *Ketâb al-Ayn*, Qom: Hejrat Publication. [in Persian]
- Hasandust, Mohammad (1393), *Etymological dictionary of Persian*, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Hemyari, Nashwân ben Sa'id (1420), *Shams al-Ulum va Davâ' Kalâm al-Arab men al-Kolum*, edited by Motahhar ben Ali Aryâni and others, Damascus: Dâr al-Fekr. [in Persian]
- Heydaryân, Mohammad Hoseyn (1397), Introduction to *Al-sorâh men al-sehâh*, Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled Qarshi, edited by Mohammad Hoseyn Heydaryân, Tehran: Association of Cultural Heritage and Honors. [in Persian]
- Ibn Manzur, Mohammad ben Mokarram (1414), *Lesân al-Arab*, Beirut: Dâr Sâder. [in Persian]
- Ismail ben Ibâd, Sâheb (1414), *Al-Mohit fi al-Loghat*, edited by Mohammad Hasan âl-Yâsin, Beirut: Âlam al-Kotob. [in Persian]
- Jorjâni, Ismail ben Al-Hasan ben Mohammad Al-Hoseyni (1384), *Al-Aqarâz al-Tebiyat va Al-Mabâheş al-A'lâ'iyyat*, edited by Hassan Tâjbakhsh, Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Jowhari, Ismail ben Hammâd (1376), *al-Sehâh (Tâj al-Loghat and Sehâh al-Arabiyyat)*, edited by Ahmad Abd al-Ghafur Attâr, Beirut: Dâr al-'elm. [in Persian]
- Karmini, Ali ben Mohammad ben Sa'id (1385), *Takmalat al-Asnâf*, edited by Ali Revâqi, Tehran: Association of Cultural Heritage and Heritage. [in Persian]
- Kâsâni, Abu Bakr Ali ben Othmân (1358), *Seydane translation (authored by Abu Reyhân Biruni)*, edited by Manouchehr Sotoudeh and Iraj Afshâr, Tehran: Offset Company. [in Persian]
- Kordi Neyshâbouri, Adib Ya'qub (2535), *Ketâb al-Bolgha*, edited by Mojtabâ Minavi and Firuz Harirchi, Tehran: Iran Farhang Foundation Publications. [in Persian]
- Mackenzie, David Neal (1394), *Pahlavi Language Dictionary*, translated by Mahshid Mirfakhrâyi, Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Meydâni, Abu Sa'd Sa'id ben Ahmad (1382), *Al-Asmâ Fi al-Asmâ'*, edited by Ja'far Ali Omidi Najafâbâdi, Tehran: Osve. [in Persian]
- Monzavi, A. (1337), *Arabic to Persian dictionaries*, Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Nafisi, Sa'id (1319), the life and poems of Abu Abdollah Ja'far ben Mohammad Rudaki Samarqandi, Tehran: Adab Bookstore Company. [in Persian]
- Pars Museum's translation of the Qur'an* (2535), edited by Ali Revâqi, Tehran: Iran Farhang Foundation Publications. [in Persian]
- Qarshi, Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled (1397), *Al-sorâh men al-sehâh*, edited by Mohammad Hoseyn Heydaryân, Tehran: Association of Cultural Heritage and Honors. [in Persian]

201 Abstract

- Qarshi, Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled, *Al-sorâh men al-sehâh*, edited by Mohammad Shafi' ben Mohammad Sa'id (lithography), Gânpur. [in Persian]
- Qarshi, Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled, *Al-sorâh men al-sehâh*, Manuscript of Khoy Namâzi School, No. 42. [in Persian]
- Qarshi, Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled, *Al-sorâh men al-sehâh*, Manuscript of the Senate Library, No. 446. [in Persian]
- Qarshi, Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled (1382), "Orâzat al-aruziyin", edited by Mohsen Zâker al-Hoseyni, *Nâme-ye Farhangestân*, Appendix No. 13. [in Persian]
- Quranic dictionary* (1377), supervised by Mohammad Ja'far Yâhaghi, Mashhad: Âstân Qods Razavi Islamic Research Foundation. [in Persian]
- Revâqi, Ali (1383), *Farârudî (Tajiki) Persian language*, Tehran: Hermes Publications. [in Persian]
- Revâqi, Ali (1381), *Persian dictionaries addendum*, Tehran: Hermes Publications. [in Persian]
- Revâqi, Ali (1394), "Typology of Persian texts; Farârudî Persian with look at Irshâd book", two-quarter edition of *Mirror of Heritage*, Supplement No. 39. [in Persian]
- Rudaki, Abu Abdollah Ja'far ben Mohammad (1399), *Rudaki's poems*, Ali Revâqi research, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Sâdeghi, Ali Ashraf (1357), *Development of Persian Language*, Tehran: Âzâd University of Iran. [in Persian]
- Sadrâyi Khoiyi, Ali (1376), *List of Manuscripts of Khoy Namâzi School*, Tehran: Association of Cultural Heritage and Honors. [in Persian]
- Safîpuri, Abd al-Rahim ben Abd al-Karim (1397), *Montahi al-arab fi Loghat al-Arab (Arabic-Persian)*, edited by Alirezâ Hâjyânnejâd, Tehran: Sokhan Publications. [in Persian]
- Shakuri, Mohammadjân and others (1385), *Tajiki Persian dictionary*, Tehran: Farhang Mo'âser.
- Shams Qeys Râzi (1338), *Al-Mo'jam Fi Ma'âyir Ashâr Al-Ajam*, Edited by Mohammad Qazvini and Modarres Razavi, Tehran: Tehran Bookstore.
- Tâj Al-Asâmi* (1367), edited by Ali Awsat Ibrahimi, Tehran: University Publishing Center.
- Tatavi, Abd al-Rashid ben Abd al-Ghafur (1337), *Rashidi Dictionary*, edited by Mohammad Abbâsi, Tehran: Bârâni Bookstore.
- Zamakhshari, Jârollah Abulqâsem Mahmud (1386), *Moghaddamat al-Adab (from the edition of Leipzig, Germany, 1843 AD)*, with an introduction by Mahdi Mohaqqueq, Tehran: Institute of Islamic Studies, University of Tehran - McGill University.
- Zâker al-Hoseyni, Mohsen (1382), Introduction to "Orâzat al-aruziyin", Jamâl al-Din Abulfazl Mohammad ben Omar ben Khâled Qarashi, edited by Mohsen Zâker al-Hoseyni, *Nâme-ye Farhangestân*, Appendix No. 13.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح

سیدمحمد صاحبی*

چکیده

فرهنگ عربی-فارسی الصّراح من الصّاح یکی از آثار جمال‌الدین ابوالفضل محمد قرشی و ترجمه‌ای ملخّص از تاج‌اللغة و صحاح‌العربیة اثر ابونصر اسماعیل بن حماد جوهری است. قرشی این کتاب را در سال ۷۰۰ق در کاشغر ماوراءالنهر به پایان رساند. محمدحسین حیدریان در سال ۱۳۹۷ش، الصّراح من الصّاح را تصحیح و با ترجمه بخش‌های عربی آن منتشر کرد. در این مقاله، نخست از روش تصحیح صراح با دیدی انتقادی سخن رفته است. سپس اشتباهات و نادرست‌خوانی‌های مصحح با مراجعه به دو نسخه خطی مورد استفاده او، یک نسخه چاپ سنگی و صحاح جوهری، ذکر و صورت صحیح پیشنهادی ارائه شده است؛ در ادامه، اهمّ اختلافات و ناهماهنگی‌های ضبط متن با ضبط نسخ، خصوصاً نسخه اساس، بررسی گردیده و در پایان به برخی از نقایص و کمبودهای متن چاپی در مقایسه با دستنویس‌ها اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: الصّراح من الصّاح، جمال قرشی، تاج‌اللغة و صحاح‌العربیة، فرهنگ‌های عربی-فارسی، تصحیح انتقادی متون، نقد تصحیح.

۱. مقدمه

الصّراح من الصّاح یا صراح‌اللغة یا صراح فرهنگی عربی-فارسی و یکی از آثار جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر مشهور به جمال قرشی است (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ح ح ۱؛ ذاکرالحسینی ۱۳۸۲: دوازده-سیزده، هجده). این کتاب ترجمه‌ای ملخّص از تاج‌اللغة و صحاح‌العربیة یا صحاح‌اللغة یا صحاح اثر ابونصر اسماعیل بن حماد جوهری (متوفی ۳۹۳ق) است.

* استادیار، گروه فرهنگ‌نویسی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

mohammad_sahebi61@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

جمال‌الدین قرشی در سال ۶۲۸ق در آلمالیق (آلماتی در قزاقستان کنونی) متولد شد. پدرش حافظ قرآن و اهل بلاساغون (شهری در شمال سیحون، نزدیک کاشغر) بود (بارتولد ۱۳۷۶: ۱۶۷، ۲۱۸-۲۱۷). پس از اتمام تحصیلات به دربار سُغُنَاق تگین بن بوزار، بنیان‌گذار خاندان طغرل، راه یافت، اما در سال ۶۶۲ق به کاشغر ماوراءالنهر تبعید شد. پس از این تاریخ، به شهرهای مهم آسیای میانه و ترکستان قدیم سفر کرد (بوداق ۱۳۸۵: ذیل مدخل «جمال قرشی»؛ بارتولد: همانجا؛ ذاکرالحسینی ۱۳۸۲: پانزده). وفات او را بعد از ۷۰۲ق دانسته‌اند (ذاکرالحسینی ۱۳۸۲: شانزده).

قرشی در کتابخانه مدرسه صاحبیه کاشغر به نسخه‌ای از صحاح جوهری دست یافت و به تلخیص صحاح و ترجمه مفردات لغات آن به زبان فارسی پرداخت. او تألیف و تسوید الصّراح من الصّحاح را در ۶۸۱ق در کاشغر به‌انجام رساند و در ۷۰۰ق در همان شهر، نسخه‌ای دیگر از آن را انتساح کرد یا آن را از سواد به بیاض بُرد (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ح ح ح ز ز ز، ۲۱۷۰؛ منزوی ۱۳۳۷: ۱۴۵، ۱۴۷؛ ذاکرالحسینی ۱۳۸۲: هجده-نوزده).

محمدحسین حیدریان در سال ۱۳۹۷ش، الصّراح من الصّحاح را تصحیح و با ترجمه قسمت‌های عربی و اضافاتی در دو جلد منتشر نمود. در این مقاله، به بررسی روش تصحیح صراح، لغزش‌ها و نادرست‌خوانی‌های مصحح، اختلافات و ناهماهنگی‌های ضبط متن با ضبط نسخه‌ها و کاستی‌ها و کمبودهای متن چاپی در مقایسه با دستنویس‌ها می‌پردازیم. برای بررسی انتقادی این تصحیح، همه صفحات متن چاپی با دو دستنویس مورد استفاده حیدریان مقابله گردید؛ این نسخ عبارت‌اند از:

۱. دستنویس مدرسه نمازی خوی به شماره ۴۲، که به خط نسخ جلی در سال ۷۴۸ یا ۹۴۸ق کتابت شده است (درمورد تاریخ کتابت این نسخه، بنگرید به همین مقاله: ۲). این دست‌نویس، نسخه اساس مصحح بوده و در این مقاله، نشانه اختصاری آن «نمازی» است.

۲. نسخه کتابخانه مجلس سنا، به شماره ۴۴۶، که به خط نسخ و ظاهراً در سده هشتم هجری کتابت شده و در مقاله حاضر، علامت آن «سنا» است (بنگرید به حیدریان ۱۳۹۷: س س س ف؛ درایتی ۱۳۸۹: ج ۷، ۱۱۵-۱۱۶).

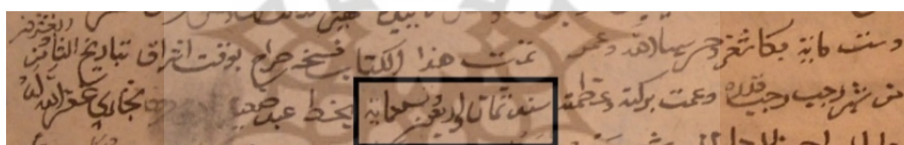
در مطاوی مقاله، از یک چاپ سنگی صراح که به تصحیح محمدشفیع بن محمدسعید در گانپور منتشر گردیده، با نشانه اختصاری «سنگی» استفاده شد. نمازی و سنگی دارای شماره صفحه و سنا دارای شماره برگ است؛ فلذا ارجاع به نمازی و سنگی با ذکر شماره صفحه و

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۰۵

ارجاع به سنا با ذکر شماره برگ انجام شد. در این جستار، از پیکره گروه فرهنگ‌نویسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، با نشانه «پیکره»، نیز استفاده شده است.^۲ با توجه به این‌که مدخل‌های قوامیس عربی اکثراً براساس ریشه و به‌شیوه‌ای دشواریاب و متفاوت با روش الفبایی امروزی مرتب شده‌اند، در مقاله حاضر، برای تسهیل مراجعه مخاطبان، ارجاع به این آثار با ذکر شماره جلد و صفحه است. همچنین در جستار پیش رو، در موارد مهم و لازم، تصاویری از نسخ درج گردیده است.

۲. روش تصحیح

الصّراح من الصّاح با استفاده از سه نسخه خطی تصحیح شده است (بنگرید به حیدریان ۱۳۹۷: س س-ف). این تصحیح با اساس قرار دادن نسخه شماره ۴۲ مدرسه نمازی خوی انجام شده که به گفته مصحح در سال ۷۴۸ق (ثمان و اربعین و سبعمائه) کتابت گردیده است (همان: عع)، اما متن انجامه بیشتر شبیه ۹۴۸ق (ثمان و اربعین و تسعمائه) است، نکته‌ای که فهرست‌نویس نیز بدان اشاره کرده است (صدراپی خویی ۱۳۷۶: ۳۸):

تصویر انجامه نسخه شماره ۴۲ مدرسه نمازی خوی

مصحح به‌طور کلی از ضبط و ارائه اختلافات نسخه‌ها صرف‌نظر کرده و حتی^۱ یک نسخه‌بدل نیز نیاورده است. مشخص نیست که اغلاط، کاستی‌ها و افتادگی‌های نسخه اساس (نمازی) با استفاده از کدام نسخه/نسخ تصحیح شده و ضبط متن از کدام دست‌نویس است؛ ارائه نکردن نسخه‌بدل برخلاف شیوه نوین، علمی و آکادمیک تصحیح متون است.

مصحح همه بخش‌های عربی صراح را به فارسی ترجمه نموده و واژه‌ها و معنی‌هایی را که در این اثر نیامده، با استفاده از فرهنگ‌های قدیم و معتبر عربی به متن اضافه کرده است؛ این افزوده‌ها در میان قلاب [] و در متن اصلی مندرج است. برای پرهیز از خلط متن و حاشیه بهتر بود که افزوده‌ها به پاورقی یا تعلیقات پایانی کتاب منتقل می‌شد.

قرشی برای مشخص کردن شیوهٔ تلفظ مداخل از عبارتهایی نظیر «بافتح»، «بالکسر» بهره برده، اما مصحح آن‌ها را حذف و مداخل‌ها را به شیوهٔ فرهنگ‌های امروزی عربی، اعراب‌گذاری و مشکول کرده‌است (حیدریان ۱۳۹۷: م-س-س). به جای بسیاری از عبارتهای موجود در متن صراح نیز علائمی اختصاری آورده‌است، مانند ا: اسم؛ ج: جمع؛ ل: لازم؛ نع: نعت است از آن؛ ص: منصرف؛ فار: فارسی؛ ~: برای تفکیک معنی‌های مختلف از یکدیگر (بنگرید به همان: ش.ش). همچنین در نسخه‌ها، قبل از شواهد، عبارت «یقال» و نظایر آن آمده، اما حیدریان این عبارات را حذف کرده‌است (برای نمونه، بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۰۳؛ نمازی: ۳۳؛ سنا: ۲۹؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۴۰؛ نمازی: ۲۸۱؛ سنا: ۲۲۵).

۳. اشتباهات و نادرست‌خوانی‌ها

در این بخش، ابتدا مداخل حاوی اشتباه، عیناً از متن چاپی صراح، نقل می‌شود و واژه‌(های) نادرست پُررنگ می‌گردد. پس از علامت (۷) صورت صحیح پیشنهادی به‌همراه ارجاعات و توضیحات لازم ارائه می‌شود (مدخل‌ها با علامت خط فاصله (-) مشخص و به شیوهٔ الفبایی مرتب شده‌اند).

- «آل: ... نمایش سراب» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۶۵).

۷ آب (نمازی: ۴۵۱؛ سنا: ۳۶۸)؛ صحاح: «الْأَلُ الذی تراه فی أوَّلِ النهار و آخره کأنه یرفع الشخوص، و لیس هو السراب» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۶۲۷).

- «الْأَزْکَمُ الْجَدْعُ: روزگار» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۳۰).

۷ الْأَزْکَمُ (نمازی: ۳۴۰؛ سنا: پ-۲۷۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۱۹۴).

- «إسباط: ... سبطرناک شدن زمین» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۸۱).

۷ سَبَطُناک (نمازی: ۳۲۵؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۱۳۰)؛ یکی از ویژگی‌های زبانی صراح کاربرد پسوند «-ناک» در واژه‌سازی است، مانند: سَمَارُوعِناک، سَنَکْرِیزِناک، آزَنَکِناک، دُرَاجِناک، زِناک، موشِناک، دزدِناک، شتِرنَک، افعیِناک (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۲، ۱۷۴، ۲۹۱، ۳۵۱، ۷۲۶، ۹۱۹؛ ج ۲، ۱۳۵۷، ۲۰۵۵).

- «أَسْتَنَ: درخت پوسیده» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۷۶۵).

۷ بیخِ درخت پوسیده (نمازی: ۵۷۷؛ سنا: پ-۴۵۶)؛ صحاح: «الْأَسْتَنُ: أصول الشجر البالیة» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۱۳۳).

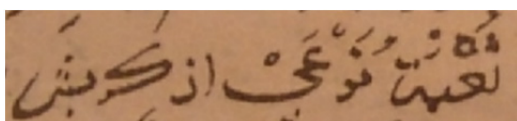
نقدی بر تصحیح الصراح من الصحاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۰۷

- «إشباع: ... سیر خورانییدن جامه را» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۶۳).
- ✓ رنگِ سیر (سنا: ر-۲۸۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۲۳۴).
- «إشرباب: استیخ کردن و درنگریستن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۲۳).
- ✓ گردن استیخ کردن (نمازی: ۴۰؛ سنا: پ-۳۴)؛ صحاح: «أشْرَابٌ لِلشَّيْءِ إِشْرَابًا: مَدَّ عُنُقَهُ لِيَنْظُرَ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۵۴).
- «إضلاع: میان دادن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۷۵).
- ✓ میل (نمازی: ۳۵۴؛ سنا: پ-۲۹۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۲۵۱).
- «إلزام: در کردن کسی کردن کاری را» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۶۶۴).
- ✓ گردن (سنگی: ۴۸۴).
- «الْيَئَة: گوشت انگشت بزرگ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۸۲).
- ✓ بن انگشت (نمازی: ۶۰۹؛ سنا: پ-۴۸۱)؛ صحاح: «الْيَئَةُ: اللَّحْمَةُ الَّتِي فِي أَسْلِ الْإِبْهَامِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۲۷۱).
- «امتقاق: همیشه شیر پستان مادر را مکیدن گره» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۰۶).
- ✓ همه (نمازی: ۴۳۲؛ سنا: پ-۳۵۳)؛ صحاح: «أَمْتَقَ الْفَصِيلُ مَا فِي ضَرْعِ أُمِّهِ، أَيْ شَرِبَهُ كُلَّهُ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۵۵۶).
- «إناض: خرماي نیم رسیده» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۲۹).
- ✓ رسیده (نمازی: ۳۰۹؛ سنا: ر-۲۴۹)؛ صحاح: «الْإِنَاضُ بِالْكَسْرِ: حَمْلُ النَّخْلِ الْمُدْرِكِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۰۶۵؛ برای آگاهی بیشتر بنگرید به تاج الاسامی ۱۳۶۷: ۱۹).
- «انتطاح و تناطح: سرون زدن به گل» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۸۱).
- ✓ تگل (سنا: ر-۹۹)؛ صحاح: «أَنْتَطَحَتِ الْكِبَاشُ وَتَنَاطَحَتِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۴۱۲).
- کئش به معنای «میش» و «گوسفند نر» بوده (بنگرید به میدانی ۱۳۸۲: ج ۱، ۳۹۱؛ کردی نیشابوری ۲۵۳۵: ۲۲۵؛ کرمینی ۱۳۸۵: ج ۱، ۵۶۰) و تگل نیز به معنای «قوچ» کاربرد داشته است (بنگرید به تتوی ۱۳۳۷؛ دهخدا ۱۳۷۷).
- «بزم: ... به انگشت سبابه و ابهام دوشیدن شیر را» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۴۱).
- ✓ شتر (نمازی: ۵۱۲؛ سنا: ر-۴۱۱)؛ صحاح: «بَرَمَتُ النَّاقَةِ، إِذَا حَلَبْتَهَا بِالسَّبَابَةِ وَ الْإِبْهَامِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۸۷۲).

- «بَغی: ستم و فزونی کردن ... ص: آماس و ستم کردن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۹۲).
- ✓ ریم (سنا: ر-۴۸۴)؛ صحاح: «بَغَى الْجُرْحُ: وَرَمَ وَ تَرَامَى إِلَى فِسَادٍ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۲۸۱).
- «بیت: خانه، ج: بُیُوت، ابیات و ابابیت» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۱۵).
- ✓ ابابیت (نمازی: ۷۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۴۴).
- «تُرُّ: بُنَّةٌ مَعْمَارٌ وَ زَادَ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۷۹).
- ✓ بَنَةُ مَعْمَارٍ وَ زَاوٍ (سنا: پ-۱۴۷)؛ صحاح: «التُّرُّ بِالضَّمِّ: خَيْطٌ يَمْدُ عَلَى الْبِنَاءِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۶۰۰). بَنَهُ بِهْ مَعْنَى «طَنَابٍ بَارِيكٍ» وَ زَاوٍ هُمْ بِهْ مَعْنَى «مَعْمَارٍ» اسْت (بنگرید به برهان ۱۳۴۲؛ دهخدا ۱۳۷۷).
- «تَفْلِيلٌ: ... بِهْ ضَعِيفٌ رَأَى نَسَبَ دَادِنَ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۸۱).
- ✓ ضَعْفٌ (نمازی: ۴۹۱؛ سنا: پ-۳۹۶).
- «تَيْسِيرٌ: ... بَسِيَارٌ شِيرِدَارٌ شَدْنَ گَوْسَفَنْدَ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۷۹).
- ✓ شِيرٌ وَ زَهْ شَدْنَ گَوْسَفَنْدَ (نمازی: ۲۶۰؛ سنا: پ-۲۰۷)؛ صحاح: «يَسَّرَتِ الْغَنَمُ، إِذَا كَثُرَ أَلْبَانُهَا وَ نَسَلُهَا» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۸۵۷).
- «تُعْبَةُ: نَوْعٌ مِنْ كَرِيْشَةٍ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۴).
- ✓ كَرِبَشٌ (نمازی: ۲۰)؛ كَرِبَشٌ (سام ابرص، مارمولک) با شاهد در فرهنگ‌ها ثبت شده و در متون معتبر فارسی نیز کاربرد داشته‌است (برای نمونه، بنگرید به اسدی ۱۳۹۰؛ دهخدا ۱۳۷۷؛ تفسیری بر عَشْرِيٍّ از قرآن مجید ۱۳۵۲: ۱۳؛ ابومنصور علی الهروی ۱۳۴۶: ۱۶۹؛ کاسانی ۱۳۵۸: ج ۱، ۴۸۵)؛ اما کریشه در لغت‌نامه دهخدا ضبط نشده و براساس پیکره، تنها در التفهیم آمده است (بنگرید به بیرونی ۱۳۸۶: ۳۳۹) که آن نیز احتمالاً ناشی از خطای مصحح است. اصل پهلوی این واژه karbāš است (بنگرید به مکنزی ۱۳۹۴)؛ دهخدا و حسن دوست گونه‌های متعددی برای این کلمه ثبت کرده‌اند؛ برخی از آن‌ها که در متون فارسی نیز شاهد دارند، عبارت‌اند از: کرباسه، کرباسو، کرباسه، کربس، کربسو، کربسه، کربس، کربسه، کربسه، کربش، کربشو، کربشه و کرفش (بنگرید به دهخدا ۱۳۷۷: ذیل مدخل «چلباسه»، «کرباسه»، «کرباسو»، «کرباسه»، «کرباسه»، «کرباسه»، «کرباسه»، «کرباسه»، «کربس»، «کربسه»، «کربش»، «کربوشو»، «کربشه»، «کرفش»؛ حسن دوست ۱۳۹۳: ذیل مدخل «چلباسه»، «کربش»، «کرباسو»، «کرفش»؛ نیز بنگرید به رودکی ۱۳۹۹: ۷۰؛ رودکی، به نقل از نفیسی ۱۳۱۹: ج ۳، ۱۰۹۰؛ تاج‌الاسامی ۱۳۶۷: ۱۸؛ حاتم‌نامه ۱۳۸۶: ۳۷۵؛ جرجانی ۱۳۸۴: ج ۱،

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّحاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۰۹

۲۷۷). در آغازه هجای دوم همه این گونه‌ها، صامت‌های لبی گرفته /b/، /p/ یا /f/ آمده‌است. با توجه به تفاوت زیاد شیوه و محل تولید این سه صامت با صامت سختکامی رسای /y/ احتمال تبدیل آن‌ها به /y/ اندک است. از دیگر سو با نگاه به این گونه‌ها و تحولات آن‌ها، می‌توان گفت احتمال آنکه karbās پهلوی به kariša تبدیل شده باشد نیز دور از ذهن است؛ بنابراین کریش صحیح است. این اشتباه باز هم در متن چاپی مشاهده می‌شود (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۴۶).

تصویر بخشی از نمازی: ۲۰

- «تُعَلُّ: پستان‌افزونی بی شیر بز و گوسفند» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۷۸).
- ✓ پستان‌افزونی بی شیر از ناقه و گوسپند (نمازی: ۴۵۵؛ سنا: پ-۳۷۰)؛ صحاح: «التُّعَلُّ بالضم: خُلْفٌ زَائِدٌ صَغِيرٌ فِي أُخْلَافِ النَّاقَةِ وَ فِي ضَرْعِ الشَّاةِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۶۴۶).
- «تُعْرُ: ... دوربند میان دو حرب‌جای» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۸۲).
- ✓ دربند (نمازی: ۱۹۵؛ سنا: ر-۱۴۸).
- «تِنَايَةُ: رسن از موی و پشم برنشانده» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۹۰۳).
- ✓ پوشانیده (نمازی: ۶۱۵؛ سنا: پ-۴۸۶).
- «تُورَةُ: سوزش» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۸۴).
- ✓ شورش (نمازی: ۱۹۵؛ سنا: ر-۱۴۹).
- «جَازٌ: ... آب به گلو خستن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۸۵).
- ✓ جستن (نمازی: ۲۶۲؛ سنا: پ-۱۰۸).
- «جَفِيرٌ: نوعی از شیردان» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۹۳).
- ✓ تیردان (نمازی: ۱۹۸؛ سنا: پ-۱۴۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۶۱۵؛ نیز بنگرید به میدانی ۱۳۸۲: ج ۱، ۳۶۸؛ تاج‌الاسامی ۱۳۶۷: ۹۶).
- «جَهَادَةٌ ... : بلندسخن شدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۹۶).
- ✓ جَهَارَةٌ (نمازی: ۱۹۹؛ سنا: ر-۱۴۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۶۱۸).

- «جبر: ... دانشمندان جهودان» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۹۶).
- دانشمند (نمازی: ۱۹۹؛ سنا: ر-۱۴۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۶۱۸).
- «حدّاء: تبر، تیشه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۰).
- ✓ تبرتیشه (نمازی: ۷؛ سنا: ر-۵؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۴۳)؛ تبرتیشه در سایر فرهنگ‌های عربی به فارسی نیز معادل همین واژه است (برای نمونه، بنگرید به کرمینی ۱۳۸۵: ج ۱، ۱۵۶؛ تاج‌الاسامی ۱۳۶۷: ۱۴۰؛ دهار ۱۳۴۹-۱۳۵۰: ج ۱، ۲۱۶). در جایی دیگر از خود صراح نیز این واژه آمده است: «فأس ذاتُ خَلْفَین: تبرتیشه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۵۶).
- «حنوط: پراکندگی از بوی خوش» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۷۳).
- ✓ پراگدنی (سنگی: ۲۸۵).
- «خافه: خریطه از ادیم» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۶۰).
- ✓ خافه (نمازی: ۳۸۲؛ سنا: ر-۳۱۴؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۳۵۹).
- «خَدَب: به شمشیر زدن و شکافتن پوست و گوشت به زدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۸).
- ✓ به شمشیر زدن. ۳: شکافتن گوشت و پوست بردن (نمازی: ۲۸؛ سنا: ر-۲۵)؛ صحاح: «خَدْبُهُ بالسيف، أي ضربه. و الخَدْبُ: شَقُّ الجِلْدِ مع اللحم» (جوهری، ج ۱، ۱۱۸)؛ مصحح دو معنای متمایز را یک معنا پنداشته است.
- «ذَبَب: درازی موی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۱۱).
- ✓ زَبَب (نمازی: ۳۶؛ سنا: ر-۳۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۴۱).
- «ذُرَّاح و ذُرُوح: جانور زهردار. ۳: پرنده با خال‌های سیاه و سرخ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۳۲).
- ✓ جانور زهردار پرنده با خال‌های سیاه و سرخ؛ صحاح: «الدُّرَّاحُ، بالضم: دَوِيَّةٌ حمراءُ مُنْقَطَةٌ بِسَوَادٍ تطير و هي من السُّموم» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۳۶۲-۳۶۳)؛ مصحح معنی واحدی را دو معنی متفاوت پنداشته است.
- «ذُنُوب: ... بره» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۸).
- ✓ بهره (نمازی: ۳۲؛ سنا: پ-۲۷)؛ صحاح: «الدُّنُوبُ: النَّصِيبُ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۲۸).
- «الرجل اللَّعِين: خوشه یعنی صورت که در پالیزها برپا کنند به جهت گریختن سباع و وحش و آن را مَتْرَس نیز گویند» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۱۵).

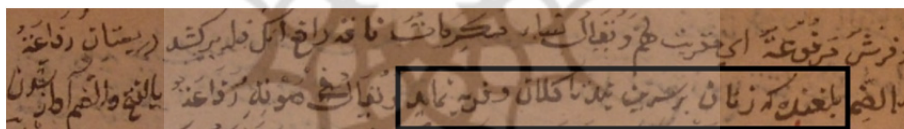
✓ خوسه (سنگی: ۵۱۸)؛ خوسه به معنای «مترسک» در منابع متعددی مذکور است (برای نمونه، بنگرید به رواقی ۱۳۸۱: ذیل مدخل «خوسه»؛ رواقی ۱۳۸۳: ذیل مدخل «خوسه»؛ تتوی ۱۳۳۷: ذیل مدخل «خوسه»؛ کرمنی ۱۳۸۵: ج ۱، ۵۸۱؛ زمخشری ۱۳۸۶: ۱۵؛ صفی پوری ۱۳۹۷: ج ۳، ۱۸۵۲). احتمالاً این واژه از مصدر خوسیدن، که به معنی «ترسیدن» در فارسی فرارودی متداول است، مشتق شده است (بنگرید به رواقی ۱۳۸۳: ذیل مدخل «خوسیدن»).

- «رَحَل: درخت و جای باشِ مرد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۲۲).

✓ رخت (نمازی: ۴۷۰؛ سنا: پ-۳۸۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۷۰۶).

- «رُفَاعَة: بلغده که زنان بر سرین بندند تا کلان و فربه نماید» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۵۳).

✓ بَلْغَنده (نمازی: ۳۴۸)؛ بلغده در لغت نامه دهخدا در معنی «گنده و ضایع گردیده» با شاهد و به معنی «فراهم آمده و جمع نموده و بر بالای هم چیده» بدون هیچ شاهدی ضبط گردیده، ولی بلغنده به معنی «بقچه لباس» و «کیسه» در دهخدا با شاهد مندرج است. در بعضی از فرهنگ‌های عربی به فارسی نیز در همین معنا مضبوط است (برای نمونه بنگرید به: تاج‌الاسامی ۱۳۶۷: ۳۱۴؛ دهار ۱۳۴۹-۱۳۵۰: ج ۱، ۲۹۹، ۳۸۵).

تصویر بخشی از نمازی: ۳۴۸

- «زَعْرُور: ... نوعی از میوه‌ها که آن را النج گویند» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۴۰).

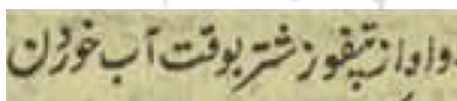
✓ أَلِج (نمازی: ۲۱۴؛ سنا: پ-۱۶۳؛ سنگی: ۱۷۸). النج «ریشه گیاهی شبیه به زردک» است (دهخدا ۱۳۷۷)، اما أَلِج در فرهنگ‌ها مترادف «زعرور» (زالزالک) است و شواهدی نیز دارد (بنگرید به دهخدا ۱۳۷۷؛ رواقی ۱۳۸۱؛ جرجانی ۱۳۸۴: ج ۱، ۲۵۳؛ صفی پوری ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۱۴).

- «سَبَابَة: انگشت شهادت و آن را سَبَابَة نیز گویند» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۱۴).

✓ مُسَبِّحَة (نمازی: ۳۷؛ سنا: ر-۳۲؛ دهخدا ۱۳۷۷: ذیل مدخل «مسبحة»).

- «سَحْفَة: فربهی پشت‌مازه که برداشته باشند» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۷۰).

- ✓ سَحِيفَةٌ (نمازی: ۳۸۵؛ سنا: پ-۳۱۶؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۳۷۲).
- «سَلَاءٌ: خَارِ دُورِ كَرْدَن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۳).
- ✓ خَارِ خَرْمَا (نمازی: ۱۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۵۵).
- «سَلَتْ: اَبَ كَاسِه بَه اَنكَشْتِ پَاك كَرْدَن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۲۴).
- ✓ لَب (نمازی: ۷۵؛ سنا: ر-۶۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۵۳).
- «سَيُوفٌ نَوَاحِلٌ: شَمَشِيرِ بَارِيك» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۰۶).
- ✓ شَمَشِيرِهَائِ (نمازی: ۴۹۹).
- «سَدَخٌ: سَرشَكْسْتَن. ۶: هَر چِه مِيَاَنِه كَاوَاك بَاشَد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۹۳).
- ✓ سَرشَكْسْتَنِ هَر چِه مِيَاَنِه كَاوَاك بَاشَد؛ صَحَاخ: «السَّدَخُ: كَسْر الشَّيْءِ الْأَجُوفِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۴۲۴)؛ مَصْحَحٌ مَعْنِي وَاحِدِي رَا دُو مَعْنِي مُتَفَاوِتِ پِنْدَاشْتِه است.
- «شَحِيحٌ وَ شَحَاجٌ: بَانِك كَرْدَن زَاغٌ وَ شَتْرَمَرِغٌ وَ اَشْتَر» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۹۸).
- ✓ اسْتَر (نمازی: ۱۰۰)؛ صَحَاخ: «شَحِيحٌ الْبَغْلُ وَ الْغُرَابُ: صَوْتُهُ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۳۲۳).
- «سَدَبَةٌ: شَاخَةٌ پَرَاكَنْدِه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۲۱).
- ✓ شَاخِهَائِ (نمازی: ۳۹؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۵۲).
- «سَيِّبٌ: ... اَوَازِ تَيْفُوزِ [مَشَافِرِ] شْتَرِ بَه وَقْتِ اَبِ خُورْدَن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۲۸).
- ✓ پَتْفُوزِ (سنگی: ۳۸). تَيْفُوزِ دَر لَغْتِ نَامَةُ دَهخُدَا، فَرَهَنِكِ رَشِيدِي، ذِيلِ فَرَهَنِكِ هَائِ فَارْسِي، فَرَهَنِكِ فَارْسِي تَا حِيكِي وَ پِيَكْرِه تَبْتِ نَشْدِه است، اَمَا پَتْفُوزِ (پِوزِه) بَا شَاهِدِ دَر دَهخُدَا اَمْدِه، اسْدِي (۱۳۶۵)، ذِيلِ مَدْخَلِ «پَتْفُوزِ» بَه اَن اَشَارِه كَرْدِه، دَر تَكْمِلَةُ الْاَصْنَافِ نِيْزِ دَر بَرَابَرِ «مِشْفَر» ضَبْطِ شْدِه (كِرْمِينِي ۱۳۸۵: ج ۱، ۶۲۰)، دَر جَاهَائِ دِيْكَرِ خُودِ صِرَاخِ نِيْزِ مَنْدَرِجِ اسْت: «شِمْرَاخ: ... سِيِيدِي پِيْشَانِي اَسْبِ كِه تَا پَتْفُوزِ نَرَسْد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۹۴)؛ بَرَايِ نَمُونِه هَائِ بِيْشْتَرِ، بَنَغْرِيْدِ بَه هِمَا ن: ج ۲، ۱۳۸۲، ۱۶۳۵).

تصویر بخشی از سنگی: ۳۸

- «ضَارِبٌ: ... جَايِ دَرخْتِ تَاك» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۳۷).

نقدی بر تصحیح الصراح من الصحاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۱۳

✓ درختناک (نمازی: ۴۵؛ سنا: پ۳۸؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۶۹). پیش‌تر دربارهٔ رخدادهای پسوند «سناک» در صراح سخن گفتیم.

- «طِبَابَةٌ ... م: نور. م: ابر. م: ریگ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ص ۱۳۹).

✓ نورد ابر و ریگ (نمازی: ۴۶)؛ صحاح: «الطَّبَابَةُ أَيْضاً: طَرِيقَةٌ مِنْ رَمْلٍ أَوْ سَحَابٍ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۷۱). کلّ عبارت یک معنا برای واژه طِبَابَةٌ است، اما مصحح آن را سه معنای جداگانه پنداشته است. در صراح، نورد در معنی «طَرِيقَةٌ» به کار رفته است (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۱۷).

- «طَرِجَهَالَةٌ ... پیکانچه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۴۹).

✓ پنگانچه (سنا: پ۳۸۸)؛ صحاح: «الطَّرِجَهَالَةُ كَالْفَنَجَانَةِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۷۵۱). پنگانچه به معنای «فَنَجَانٌ كَوَچَک» است (دهخدا ۱۳۷۷).

- «ظِلُّ زَنَاءٍ: میانه تنک» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۲).

✓ سایه تنگ (نمازی: ۱۱؛ سنا: ر-۸).

- «عاصِر: شتر که به وقت مردن گردن پیچد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۴۷۸).

✓ عاصِد (نمازی: ۱۶۱؛ سنا: ر-۱۲۳؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۵۰۸).

- «عَجْر: ... سر بازگردانیدن ستور به سوی دیار» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۹۳).

✓ دیگر (نمازی: ۲۳۱؛ سنا: ر-۱۸۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۷۳۷).

- «عَدْوِيَّةٌ: منسوبه بَعَدْوَالِي» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۵۷).

✓ کشتی منسوب به عدولی (نمازی: ۴۸۲؛ سنا: ر-۳۹۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۷۶۲-۱۷۶۳).

- «عَرَن: کفتگی پای ستور و ریش کردن ستور» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۷۸۶).

✓ کفتگی پای ستور. م: ریش کردن ستور؛ صحاح: «العَرَنُ: جُسَاءٌ فِي رِجْلِ الدَّابَّةِ فَوْقَ الرُّسْغِ مِنْ أُخْرٍ، وَهُوَ الشَّقَاقُ. وَ قَدْ عَرَنْتُ رِجْلَ الدَّابَّةِ بِالْكَسْرِ وَ عَرَنَ الْبَعِيرُ أَيْضاً يَعْرَنُ عَرْنًا. قَالَ ابْنُ السَّكَيْتِ: هُوَ قَرَحٌ يَأْخُذُهُ فِي عُنُقِهِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۱۶۳).

- «عُزْبَةٌ وَ عُزْبَةٌ: بی‌زنی و بی‌شوئی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۴۹).

✓ عُزْوِيَّة (نمازی: ۴۹؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۸۰).

- «عَصَل: .. کزی بن دم» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۵۹).

- ✓ دمغزه گرگ (نمازی: ۴۸۳؛ سنا: پ-۳۹۱)؛ صحاح: «عَصَلُ: التَّوَاءُ فِي عَسِيبِ الذَّنْبِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۷۶۶). دمغزه به معنای «بیخ دم» است (دهخدا ۱۳۷۷) و در جاهای دیگر صراح نیز آمده است (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۳۴، ۱۶۲۷، ۱۸۰۴).
- «عَقِدُ: ... تَوَدُّهُ بِرِهْمٍ نَشِئْتَهُ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۴۸۰).
- ✓ ریگ توده (نمازی: ۱۶۲؛ سنا: پ-۱۲۳)؛ صحاح: «العَقِدُ أَيْضاً، بِكسْرِ القَافِ: مَا تَعَقَّدَ مِنْ الرَّمْلِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۵۱۰).
- «غَدَمَرَةٌ: خَشَمٌ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۱۷).
- ✓ غَدَمَرَةٌ (نمازی: ۲۳۹؛ سنا: ر-۱۸۸؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۷۶۷).
- «فِرَاسَةٌ دَانَايٌ بِه نِشَانٌ وَ نَظَرٌ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۴۵).
- ✓ دانایی (نمازی: ۲۸۳؛ سنا: پ-۲۲۶).
- «فَرَشٌ أَجْرَدٌ: اسْبٌ كَوْتَاهُ وَ تَنَكْمُومِيٌّ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۴۲۲).
- ✓ فرس (نمازی: ۱۴۲؛ سنا: ر-۱۰۹؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۴۵۵).
- «قُبَّةٌ: بِنَايٌ گَرْدِ آوَرْدَه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۶۶).
- ✓ گردبر آورده (نمازی: حاشیة ۵۶؛ سنا: ر-۴۶).
- «قُدَاذَاتٌ: أُنْجَهٌ از بَرِيدِنِ بِرِافْتِنْد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۴۶).
- ✓ پر؛ صحاح: «القُدَاذَاتُ: مَا سَقَطَ مِنْ قَدِّ الرِّيشِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۵۶۹).
- «قَرِيحَةٌ: اَوَّلُ آبِي كِه بَزَايِدِ از چَاه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۶۵).
- ✓ برآید (نمازی: ۱۲۳)؛ صحاح: «القَرِيحَةُ: اَوَّلُ مَا يَسْتَنْبِطُ مِنَ البَيْتْرِ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۳۹۶).
- «قُوبَاءٌ وَ قُوبَاءٌ: آژَرْقِن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۷۶).
- ✓ اَدْرِقَن (سنا: پ-۴۸؛ سنگی: ۵۰)؛ قُوبَاءٌ «نوعی بیماری پوستی همراه با خارش» است (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۰۶؛ فراهیدی ۱۴۰۹: ج ۵، ۲۲۸؛ ابن منظور ۱۴۱۴: ج ۱، ۶۹۳؛ حمیری ۱۴۲۰: ج ۸، ۵۶۷۳). آژَرْقِن در دهخدا، فرهنگ رشیدی، ذیل فرهنگ‌های فارسی و پیکره مضبوط نیست، اما اَدْرِقِن در تاج‌الاسامی (۱۳۶۷: ۴۳۵) به عنوان معادل قوباء ثبت شده، در منتهی‌الارب نیز آمده (بنگرید به صفی پوری ۱۳۹۷: ج ۳، ۱۹۶۱). در تکملة‌الاصناف هم اَدْرِقِن در برابر قوباء مندرج است (بنگرید به کرمینی ۱۳۸۵: ج ۱، ۵۲۴).

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۱۵

- «کُتبان: و هی تِلَالُ الرَّمْلِ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۷۹).
- ✓ کُتبان (نمازی: ۶۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۰۹).
- «لسان القوم: تیلماجی و سخن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۱۵).
- ✓ سخن گزار (نمازی: ۵۹۱؛ سنا: ر-۴۶۸).
- «لَوَاصِب: جای های مَغاک تنگ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۸۹).
- ✓ چاه های (نمازی: ۶۴)؛ صحاح: «اللّواسب ...: الآبار الضيقة البعيدة القعر» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۱۹).
- «مَأْر و مَاءَرَة: دشمنی کردن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۴۹).
- ✓ افکندن (نمازی: ۲۵۰؛ سنا: ر-۱۹۸)؛ صحاح: «مَأْرَتْ بَيْنَ الْقَوْمِ مَأْرًا، و مَاءَرَتْ بَيْنَهُمْ مُمَاءَرَةً، أَيْ عَادَيْتُ بَيْنَهُمْ و أَفْسَدْتُ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۸۱۱).
- «مَحْسُول و مَخْسُول: به کار نا آمدن از هر چیز» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۹۳).
- ✓ به کار نا آمدنی (نمازی: ۴۶۰؛ سنا: پ-۳۷۴؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۱۶۶۹).
- «مَرِيد: ... ستنبه شدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۱۲).
- ✓ مَرِيد: ... ستنبه، مارد مثله؛ مراده: ستنبه شدن (نمازی: ۱۷۳؛ سنا: ر-۱۳۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۵۳۸).
- «مَسِيحَة: یک گیسو» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۷۴).
- ✓ مَسِيحَة (نمازی: ۱۲۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۴۰۵).
- «مِعْنَج: آلت زدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۰۳).
- ✓ معفاج (نمازی: ۱۰۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۳۲۹).
- «مَوْر: ... نادیدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۵۴).
- ✓ ناویدن (نمازی: ۲۵۲؛ سنا: پ-۲۰۰)؛ صحاح: «مَارَ الشَّيْءُ يَمُورُ مَوْرًا: تَرَهَيْبًا، أَيْ تَحَرَّكَ و جَاءَ و ذَهَبَ» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۸۲۰). ناویدن به معنی «حرکت کردن» و «خمیدن به چپ و راست» در صفحات دیگر صراح آمده است (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۶، ۳۳۶، ۵۱۴؛ ج ۲، ۱۲۰۰؛ نیز بنگرید به جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۲۶، ۳۶۷؛ ج ۲، ۵۴۱) و در دهخدا/ نیز شاهد دارد.

وَجَبِيدٌ وَكُنْشَانٌ وَنَاوِيدٌ وَمَوْجٌ زِدٌ

تصویر بخشی از سنا: پ-۲۰۰

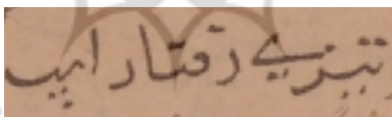
- «مِيقَات: هنگام گاه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۴۲).
- ✓ کار (نمازی: ۸۱؛ سنا: ر-۶۵).
- «نَأَانَةُ: مستی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۴۵).
- ✓ سُسْتِي (سنا: ر-۱۴؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۷۴؛ ابن منظور ۱۴۱۴: ج ۱، ۱۶۱).
- «نَبِطٌ: آب که از قعر چاه برآید» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۰۰۴).
- ✓ نَبِيط (نمازی: ۳۳۳؛ سنا: پ-۲۷۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۱۶۲).
- «نَحْوَصٌ: ماده‌خر غیر آبیستن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۲۱).
- ✓ آبیستن (نمازی: ۳۰۷؛ سنا: ر-۲۴۸؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۰۵۸).
- «نَشْفَةٌ: سنگ پای خوار» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۲۱۴).
- ✓ پای‌خار (نمازی: ۴۰۰؛ سنا: پ-۳۲۹).
- «نَقَبٌ: ... تنگ شدن سپل و سم ستور» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۹۶).
- ✓ تُنْكَ (سنا: ر-۵۴)؛ صحاح: «نَقَبُ البعير بالكسر، إذا رَقَّتْ أخفاه» (جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۲۷).
- «هَيْمٌ: ریگ روان» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۷۰۲).
- ✓ هَيْام (نمازی: ۵۶۱؛ سنا: ر-۴۴۵؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۲۰۶۳).
- «هَيْوعٌ، هَيْعٌ و هَيْعَانٌ ... : بددل کردن و ترسیدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۲۱).
- ✓ بددلی (نمازی: ۳۶۹؛ سنا: پ-۳۰۳).
- «يُمْنَةٌ: نوعی از پرده‌های یمنی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۳۷).
- ✓ بُرْدَه‌ای (نمازی: ۵۹۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۲۲۱).

۴. اختلافات و ناهماهنگی‌های متن چاپی با نسخه‌ها

در بخش‌هایی از متن چاپی، واحدهای واژگانی و عباراتی مشاهده می‌شود که نمی‌توان آن‌ها را اشتباه دانست، اما با ضبط دستنویس‌های مورد استفاده مصحح اختلاف دارند. برخی از این موارد حاوی ویژگی‌های زبانی و رسم‌الخطی ارزنده و درخور توجه است. در اینجا نخست به چند نکته کلی و سپس به نمونه‌هایی از اختلافات موردی اشاره می‌شود:

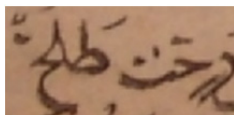
۱.۴ موارد کلی

- اسب / اسپ: در جای‌جای متن چاپی این واژه با حرف «ب» ثبت شده، اما در نسخه نمازی (اساس) با حرف «پ» ضبط گردیده است (برای نمونه بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۳۳؛ نمازی: ۴۴؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۶۲؛ نمازی: ۵۴؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۰۷؛ نمازی: ۷۰؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۴۶۶؛ نمازی: ۱۵۷؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۰۰۳؛ نمازی: ۳۳۳؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۲۱؛ نمازی: ۴۶۹؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۴۲؛ نمازی: ۵۹۸؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۱۱۶؛ نمازی: ۶۶۹). در فارسی تاجیکی، اسپ از کاربرد بیشتری برخوردار است (بنگرید به شکوری و دیگران ۱۳۸۵: ذیل مدخل «اسب، اسب»). بنابراین احتمالاً در ماوراءالنهر قدیم نیز، اسپ رواج بیشتری داشته است و انتخاب آن در تصحیح این متن متعلق به فرارود ارجح به نظر می‌رسد.

تصویر بخشی از نمازی: ۵۴

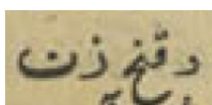
- ت / ط: برخی از واژه‌ها در نسخه‌ها با «ط»، اما در بخش‌هایی از متن چاپی با «ت» ضبط شده‌اند، واژه‌هایی مانند ستبر، تلخ و ترقیدن (برای نمونه بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۰۷؛ نمازی: ۳۵؛ سنا: ر-۳۰؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۵۲؛ نمازی: ۸۴؛ سنا: پ-۶۷؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۶۹؛ نمازی: ۳۸۵؛ سنا: پ-۳۱۶؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۹۴؛ نمازی: ۴۶۰؛ سنا: ر-۳۷۵). در خود متن مصحح نیز گاهی این واژه‌ها به صورت تلخ، طرقیدن و سطر آمده است (برای نمونه بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۳۴؛ ج ۲، ۱۰۹۲، ۱۲۰۶، ۱۷۶۴).

تصویر بخشی از نمازی: ۴۶۰

ذ / د: در دستنویس‌ها، واژه‌هایی مانند پذیرفتن، تدررو، گداشتن و گداشتن به صورت پذیرفتن، تدررو، گداشتن و گداشتن کتابت شده، اما مصحح همه جا این لغات را با ذال معجمه ضبط کرده است (برای نمونه بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۹؛ نمازی: ۱۳؛ سنا: پ-۹؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۱۵؛ نمازی: ۷۲؛ سنا: پ-۵۸؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۹۱؛ نمازی: ۹۷؛ سنا: پ-۷۷؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۲۱؛ نمازی: ۲۰۷؛ سنا: پ-۱۵۹؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۹۵؛ نمازی: ۳۲۹؛ سنا: پ-۲۶۷؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۲۱؛ نمازی: ۴۶۹؛ سنا: پ-۳۸۱؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۷۰۷؛ نمازی: ۵۶۲؛ سنا: ر-۴۴۶؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۰۴۸؛ نمازی: ۶۵۲؛ سنا: پ-۵۱۸؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۱۰۹؛ نمازی: ۶۶۸؛ سنا: پ-۵۳۱). گویا حیدریان به این جمله‌المعجم توجه نکرده که «در زبان اهل غزنین و بلخ و ماوراءالنهر ذال معجمه نیست و جمله دالات مهمله در لفظ آرند» (شمس قیس رازی ۱۳۳۸: ۲۲۱) و قرشی نیز اهل ماوراءالنهر است.

ف / ف: «ف» (فاء عجمی) /β/ صامت دولبی سایشی واکداری است که واج گونه «ب» بوده و در برخی از متون کهن کاربرد داشته است (صادقی ۱۳۵۷: ۱۲۶)؛ در نسخه سنا، بعضی از واژه‌ها با «ف» (فاء عجمی) ثبت شده، اما مصحح همه آن‌ها را با «ب» ضبط کرده است: فُروزینه /فَـرُوزِیْنَه؛ فَرِیْثَ /فَـرِیْثَ؛ فَدَرِیْثَ /فَـدَرِیْثَ؛ فَدَرِیْثَ /فَـدَرِیْثَ؛ فَنج /فَنج (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۳؛ سنا: پ-۲۳؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۱۸؛ سنا: ر-۸۴؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۵۸؛ سنا: ر-۱۷۰؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۰۷؛ سنا: ر-۴۰۳؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۰۱؛ سنا: پ-۴۶۴). این واژه‌ها در تکملة/الاصناف نیز با فاء عجمی ثبت شده است (بنگرید به کرمینی ۱۳۸۵: ج ۱، ۳۶۵، ۷۴۶، ۳۵۲، ۵۵۹، ۴۷۲). ثبت این واژه‌ها با «ف» برای محققان تاریخ زبان فارسی و پژوهشگران آواشناسی تاریخی راهگشا و مفید است.

تصویر بخشی از سنا: پ-۴۶۴

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۱۹

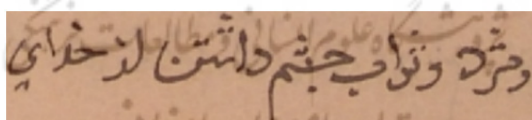
- گوسفند / گوسپند: در بسیاری از بخش‌های متن چاپی، این کلمه با حرف «ف» ثبت گردیده، اما در نسخه‌های خطی، با «پ» کتابت شده است (برای نمونه بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۲۸؛ نمازی: ۲۴۳؛ سنا: ر-۱۹۲؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۹۲؛ نمازی: ۳۲۹؛ سنا: ر-۳۶۷؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۳۹؛ نمازی: ۴۷۶؛ سنا: ر-۳۸۶؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۴۰؛ نمازی: ۵۹۸؛ سنا: پ-۴۷۳). در خود متن چاپی کتاب نیز گاهی با «پ» ضبط شده است (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۷، ۱۶۲).

- ه / ت، ه: در بسیاری از صفحه‌های نسخ، واژه‌های عربی با «ت» یا «ه» ضبط شده‌اند، اما مصحح اکثر آن‌ها را با ه‌های بیان حرکت ثبت کرده است: دیه / دیت؛ کنایه / کنایت؛ دفعه / دفعت، دفعه؛ اضافه / اضافه؛ وثیقه / وثیقت (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۴۶۴؛ نمازی: ۱۵۶؛ سنا: پ-۱۱۹؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۵۹؛ نمازی: ۲۸۷؛ سنا: ر-۲۳۱؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۲۲؛ نمازی: ۳۰۷؛ سنا: ر-۲۴۸؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۸۵؛ نمازی: ۳۹۱؛ سنا: ر-۳۲۱؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۱۲؛ نمازی: ۴۳۴).

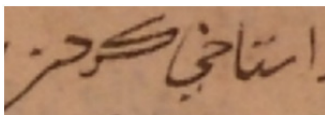
۲.۴ موارد جزئی

اینک به برخی از اختلافات و ناهماهنگی‌های موردی اشاره می‌شود (در اینجا نیز مانند بخش ۳ مقاله عمل می‌کنیم):

- «احتساب: ... مزد و ثواب چشم داشتن از خدای» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۰).
✓ مژد (نمازی: ۲۵).

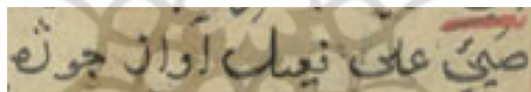
- «استرسال: ... گستاخی کردن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۲۳).
✓ استاخ (نمازی: ۴۷۰؛ سنا: پ-۳۸۲).

تصویر بخشی از نمازی: ۴۷۰

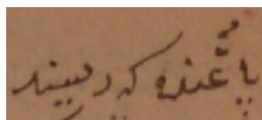
- «إغذاف: فرو رها کردن زن پرده را بر روی خویش» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۹۸-۱۱۹۹).
- ✓ فروهشتن (نمازی: ۳۹۵؛ سنا: ر-۳۲۴).
- «أمهق: سخت سپید که به هیچ رنگی آمیزش ندارد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۰۷).
- ✓ آمیغ (نمازی: ۴۳۲؛ سنا: پ-۳۵۳).
- «بُزئون: دیبا» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۷۲۰).
- ✓ دیباه (نمازی: ۵۶۶؛ سنا: ر-۴۴۸؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۸۷؛ نمازی: ۹۶).
- «بوص: پیشی گرفتن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۰۱).
- ✓ کردن (نمازی: ۳۰۰؛ سنا: پ-۲۴۱).
- «البیعة: کلیسای ترسایان» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۲۷).
- ✓ کلیسیای (نمازی: ۳۳۹؛ سنا: پ-۲۷۶).
- «ترک: ... گذاشتن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۲۳).
- ✓ ماندن (نمازی: ۴۳۷؛ سنا: پ-۳۵۷).
- «تمجس: مجوسی شدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۵۷).
- ✓ مغ (نمازی: ۲۸۷؛ سنا: پ-۲۳۰).
- «توریز و ایراض: به یک بار افکندن مردم غائط از خود و ماکیان بر خایه نشسته سرگین را» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۶۴).
- ✓ سرگین (نمازی: ۳۲۱؛ سنا: ر-۲۶۰).
- «جبار: درختی که دست برو نرسد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۵۸۵).
- ✓ به وی (نمازی: ۱۹۶؛ سنا: ر-۱۴۹).
- «جفأ: خاشاک آب آورده» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸).
- ✓ آب آورد (نمازی: ۶؛ سنا: پ-۴).
- «حُر: ... آهو بچه ... حُرّالوجه: رخساره» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۰۳).

- ✓ آهوبره ... رخسار (نمازی: ۲۰۱؛ سنا: ر-۱۹۴).
- «حَرِيف: چیزی تند زبان‌گزر» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۴۷).
- ✓ تیز (نمازی: ۳۷۷؛ سنا: پ-۳۱۰).
- «خمس: ... پنج‌یک مال ستدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۲۳).
- ✓ استدن (نمازی: ۲۷۶؛ سنا: ر-۲۲۰).
- «خَبِيَّة ... ناامیدی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۳).
- ✓ نومیدی (نمازی: ۳۰؛ سنا: پ-۲۶).
- «دفن: ... در خاک پنهان کردن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۷۴۹).
- ✓ نهان (نمازی: ۵۷۳؛ سنا: پ-۴۵۴).
- «ذراع: ارش دست و آرنج» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۴۳).
- ✓ رش (نمازی: ۳۴۴؛ سنا: ر-۲۸۱).
- «صَيِّ: ... آواز جوجه» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۰۰۰).
- ✓ جوژه (سنا: ر-۵۰۸).

تصویر بخشی از سنا: ر-۵۰۸

- «طَسَا ... ناگوار شدن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۱).
- ✓ ناگوار (نمازی: ۱۴؛ سنا: ر-۱۰؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۱۲؛ نمازی: ۲۰۵؛ سنا: ر-۱۴۷).
- «ضَرِيَّة: ... پلیته دسته کرده از پشم و باغنده که ریسند» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۳۸).
- ✓ باغنده (نمازی: ۴۶؛ درمورد کاربرد این صورت بنگرید به اسدی ۱۳۹۰؛ تنوی ۱۳۳۷).

تصویر بخشی از نمازی: ۴۶

– «عَسب: ... به کرایه دادن فحل به جهت گُشنی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۵۰).

✓ کرا (نمازی: ۴۹؛ سنا: پ-۴۱).

– «عَنْدَل: شتر بزرگ‌سر» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۵۷).

✓ کلان‌سر (نمازی: ۴۸۲؛ سنا: ر-۳۹۱).

– «غَرِیْفَة: دوال پاره‌ای از قبضهٔ شمشیر آویزان باشد» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۱۹۹).

✓ که از قبضهٔ شمشیر آونگان باشد (نمازی: ۳۹۵؛ سنا: ر-۳۲۵)؛ آونگان در معنای «معلق»

در جاهای دیگر صراح نیز به کار رفته است (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۶؛ ج ۲، ۱۰۳۸، ۱۱۶۶

۱۱۶۶، ۱۴۲۴، ۱۴۸۳، ۱۵۲۲، ۱۶۴۵؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۲۶؛ ج ۵، ۱۷۹۷؛ نیز بنگرید به

تتوی ۱۳۳۷: ذیل مدخل «آونگ و آوند»).

– «فَال: شگون» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۷۶).

✓ شوگون (نمازی: ۴۸۹؛ سنا: ر-۳۹۵).

– «فَسْر: بیان کردن معنی سخن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۲۸).

✓ پیدا (نمازی: ۲۴۳؛ سنا: ر-۱۹۲).

– «قَرِیْة: ده» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۰۶۰).

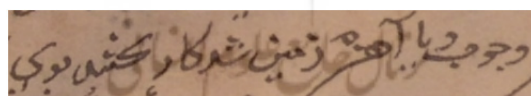
✓ دیه (نمازی: ۶۵۵؛ سنا: ر-۵۲۱).

– «قَعَائِج: آواز رعد پی‌درپی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۹۲).

✓ پیایی (نمازی: ۳۵۹؛ سنا: ر-۲۹۵).

– «مَأْن: ... چوب و یا آهن که زمین شیار کنند به وی» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۱۹).

✓ شُدکار (نمازی: ۵۹۲؛ سنا: ر-۴۶۹).

تصویر بخشی از نمازی: ۵۹۲

– «مُکَاتِبَة و تَکَاتِب: سوی یکدیگر نوشته کردن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۷۹).

✓ نبشته (نمازی: ۶۰؛ سنا: پ-۴۹؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۰۷۷؛ نمازی: ۳۵۴؛

سنا: ر-۲۹۱).

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۲۳

«مُلاحَمَة: برچسب‌نایدن دو چیز را» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۶۶۲).

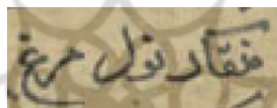
✓ برچسب‌نایدن (نمازی: ۵۵۱؛ سنا: ر-۴۳۸؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۹۴؛ نمازی: ۹۹)؛ کاربرد «چسبیدن» و مشتقات آن به صوت «چفسیدن» از ویژگی‌های متون فرارودی است که در قسمت‌های دیگر خود صراح نیز مشاهده می‌شود (بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۰، ۱۸۷، ۳۱۱، ۴۲۳، ۵۰۶؛ ج ۲، ۱۱۲۰، ۱۷۳۵؛ رواقی ۱۳۹۴: ۳۹؛ شکوری و دیگران ۱۳۸۵: ذیل مدخل «چفسیدن»).

- «مِلْحَب: ... مرد دشنام‌دهنده پلیدزبان» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۸۸).

✓ پلیدزبان (نمازی: ۶۳).

- «مِنْقَار: نوک مرغ» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۶۶).

✓ نول (نمازی: ۲۵۶؛ سنا: ر-۲۰۳؛ درمورد کاربرد این صورت بنگرید به رشیدی ۱۳۳۷).

تصویر بخشی از سنا: ر-۲۰۳

- «مُوالاة: دوستی و پیوستگی با هم نمودن» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۱۲۹).

✓ کردن با هم (نمازی: ۶۷۲؛ سنا: ر-۵۳۵).

- «نَصَب: ... بت و آنچه برپای کنند به جهت پرستش» (قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۹۴-۱۹۵).

✓ بهر پرستش را (نمازی: ۶۵؛ سنا: پ-۵۳).

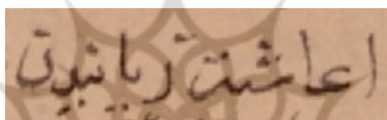
این صورت‌های دیگر مضبوط در نسخه‌ها در لغت‌نامه دهخدا، اکثراً با شاهد، ثبت شده‌اند، یا در خود صراح به‌کار رفته‌اند.

۵. ضبط‌نکردن برخی از مطالب نسخه‌ها

در نسخ الصّراح من الصّاح مطالبی مندرج است که در متن چاپی آن موجود نیست، در اینجا به برخی از این کاستی‌ها اشاره می‌شود (مطالبی که بعد از علامت (+) می‌آید، در متن چاپی مندرج نیست):

۲۲۴ کهن‌نامهٔ ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

- «احتجاج: ... + به حجاز آمدن» (نمازی: ۲۶۳؛ سنا: ر-۲۱۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۸۷۲؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۸۹).
- «إذمام: + زینهار دادن. ~ نکوهیده یافتن» (نمازی: ۵۲۴؛ سنا: ر-۴۲۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۹۲۶؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۷۷).
- «استجمام: ... + پُر آب شدن چاه» (سنا: ر-۴۱۴؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۸۹۱؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۵۳).
- «+ استیصال: از بیخ برکندن» (نمازی: ۴۴۹؛ سنا: ر-۳۶۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۶۲۳؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۳۶۱).
- «إعاشة: + زیانیدن» (نمازی: ۲۹۵؛ سنا: پ-۲۳۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۰۱۳؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۱۳).

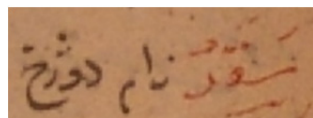

تصویر بخشی از نمازی: ۲۹۵

- «+ اُنْجَات: داروهای پرورده» (نمازی: ۱۰۶؛ سنا: پ-۸۳؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۳۴۳؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۱۵).
- «انتقاش: + خار از پای بیرون کشیدن» (نمازی: ۲۹۸؛ سنا: ر-۲۴۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۰۲۳؛ قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۹۲).
- «+ إهاب: پوست ناپیوسته» (نمازی: ۱۹؛ سنا: پ-۱۷؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۸۹؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۲).
- «تَشْدُرُ: ... + اسپ را از پس نشستن. ~ بیم کردن» (نمازی: ۲۲۰؛ سنا: پ-۱۷۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۶۹۵؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۵۹).
- «+ تنصیل: پیکان از تیر بیرون کشیدن» (نمازی: ۵۰۱؛ سنا: پ-۴۰۳؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۸۳۰؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۰۹-۱۵۱۰).
- «دَهَب: ... + پیمانۀ اهل یمن» (نمازی: ۳۲؛ سنا: ر-۲۸؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۲۹؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۹۸).

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۲۵

- «+ سَقْر: نام دوڑخ» (نمازی: ۲۱۸؛ سنا: پ-۱۶۸؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۶۸۷؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۶۵۳). دوڑخ در دیگر متون نیز به کار رفته است (برای نمونه بنگرید به ترجمه قرآن موزه پارس ۲۵۳۵: ۱۰؛ فرهنگنامه قرآنی ۱۳۷۷: ج ۲، ۸۵۸).

تصویر بخشی از نمازی: ۲۱۸

- «صَحْد: + سوختن آفتاب» (نمازی: ۱۵۷؛ سنا: پ-۱۱۹؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۴۹۵؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ص ۴۶۵).

- «+ صماخ: گوش. س: سوراخ گوش» (نمازی: ۱۳۳؛ سنا: پ-۱۰۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۴۲۶؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۳۹۵).

- «+ ضیقّة: تنگ دستی و درویشی» (نمازی: ۴۲۰؛ سنا: پ-۳۴۴؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۵۱۰؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۲۷۱).

- «+ عَضّة: دروغ و بهتان» (نمازی: ۶۰۲؛ سنا: ر-۴۷۶؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۲۴۱؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۸۵۴).

- «عُقار: + می» (نمازی: ۲۳۶؛ سنا: ر-۱۸۴؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۲، ۷۵۴؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۷۰۶).

- «عَبَس: + خاکسترگون شدن» (سنا: ر-۲۲۶؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۳، ۹۵۵؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۴۲).

- «قَفُو و قُفُو: ... + به کاری تباه انداختن کسی را» (نمازی: ۶۵۷؛ سنا: پ-۵۲۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۴۶۶؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۰۶۵).

- «+ قُلُقُلَانِي: مرغی چون فاخته» (نمازی: ۴۹۳؛ سنا: ر-۳۹۸؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۸۰۴؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۴۸۹).

- «+ كَلْبَتَان: انبور آهنگر» (نمازی: ۶۲؛ سنا: ر-۵۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۱۴؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۱۸۵).

- «مَس: ... + بسودن» (نمازی: ۲۸۷؛ سنا: پ-۲۳۰؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۸۵۸).

- «+ مُناوَاة: دشمنی کردن» (نمازی: ۶۶۹؛ سنا: پ-۵۳۲؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۶، ۲۵۱۷؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۲۱۱۵).
- «نَكْف: + ننگ داشتن از کاری» (سنا: ر-۳۳۰؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۴، ۱۴۳۶؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۲۱۷).
- «وَجُوب: ... + افتادن و مردن» (نمازی: ۶۸؛ سنا: پ-۵۵؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۳۲؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۰۱-۲۰۲).
- «هُذْلُول: ... + تیر سبک» (سنا: پ-۴۰۶؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۵، ۱۸۴۹؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۲، ۱۵۲۲).
- مصحح «فصل الفاء» از «باب الثاء» را نیز کلاً نیآورده است (بنگرید به نمازی: ۸۹؛ سنا: ر-۷۱؛ جوهری ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۸۹؛ نیز بنگرید به قرشی ۱۳۹۷: ج ۱، ۲۶۶).

۶. نتیجه گیری

- الصَّراح من الصَّحاح یکی از فرهنگ‌های عربی - فارسی قدیمی، ارزنده، غنی و نسبتاً جامع است. دکتر محمدحسین حیدریان برای تصحیح و تعلیق این اثر زحمات بسیاری متحمل شده که جای تشکر و قدردانی نیز دارد. از مطالعه این متن می‌توان به دانش فراوان و تسلط ایشان بر زبان عربی و فارسی پی برد، اما مسلماً در کاری با این حجم بالا، اشتباهات و کاستی‌هایی راه می‌یابد که در این مقاله اهم آن‌ها را ذکر و بررسی کردیم. برای افزودن بر غنای علمی و اعتبار این متن در بازنشر کتاب، رعایت نکات ذیل پیشنهاد می‌شود:
- اختلافات نسخ، که در بسیاری از موارد حاوی اطلاعات ارزنده آوایی، زبانی و رسم‌الخطی است، ضبط و درج شود و در جاهای لازم مشخص گردد که ضبط مختار متن چاپی از کدام دستنویس است.
 - با دقت و امعان نظر بیشتر و مراجعه مجدد به نسخ مورد استفاده یا دیگر نسخه‌های منقح، اغلاط و اشتباهات متن چاپی تصحیح گردد.
 - ضبط متن چاپی با ضبط نسخه اساس کاملاً هماهنگ شود و موارد اختلاف برطرف گردد.
 - افتادگی‌ها و نقایص متن چاپی رفع شود.

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سیدمحمد صاحبی) ۲۲۷

- قرشی در ترجمه کلمات عربی، واژه‌های فارسی کمیاب، شاذ و جالب توجه بسیاری را ثبت کرده است؛ این کلمات در پژوهش‌های مربوط به تاریخ زبان فارسی، زبان‌شناسی تاریخی و فرهنگ‌نویسی تاریخی از اهمیت و ارزش بسیاری برخوردارند؛ فلذا بهتر است برای استفاده گسترده‌تر مخاطبان، فهرست معادل‌های فارسی به پایان کتاب اضافه شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. مصحح صفحات مقدمه را بدین گونه شماره‌گذاری کرده است.
۲. از آقای دکتر علی‌اشرف صادقی، مدیر محترم گروه فرهنگ‌نویسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، که امکان استفاده از پیکره را فراهم نمودند، تشکر می‌کنم.
۳. مصحح برای تفکیک و جدا کردن معنی‌های گوناگون از این علامت بهره برده است.

کتاب‌نامه

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴)، *لسان‌العرب*، بیروت: دار صادر.
- ابومنصور علی‌الهروی، موفق‌الدین (۱۳۴۶)، *الابنیه عن حقایق الادویه*، تصحیح احمد بهمنیار، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- اسدی، ابومنصور احمد بن علی (۱۳۹۰)، *لغت فرس*، تصحیح عباس اقبال، تهران: انتشارات اساطیر.
- اسدی، ابومنصور احمد بن علی (۱۳۶۵)، *لغت فرس*، تصحیح فتح‌الله مجتبیایی و علی‌اشرف صادقی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- اسماعیل بن عباد، صاحب (۱۴۱۴)، *المحیط فی اللغه*، تصحیح محمدحسن آل یاسین، بیروت: عالم‌الکتب.
- بارتولد، واسیلی ولادیمیر (۱۳۷۶)، *تاریخ ترک‌های آسیای مرکزی*، ترجمه غفار حسینی، تهران: انتشارات توس.
- برهان، محمدحسین بن خلف تبریزی (۱۳۴۲)، *برهان قاطع*، تصحیح محمد معین، تهران: کتاب‌فروشی ابن‌سینا.
- بوداق، مصطفی (۱۳۸۵)، *دانشنامه جهان اسلام*، به سرپرستی غلامعلی حداد عادل، ج ۱۰، ذیل مدخل «جمال قرشی»، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- تاج‌الاسامی (۱۳۶۷)، تصحیح علی‌اوسط ابراهیمی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- تنوی، عبدالرشید بن عبدالغفور (۱۳۳۷)، *فرهنگ رشیدی*، تصحیح محمد عباسی، تهران: کتاب‌فروشی بارانی.
- ترجمه قرآن موزه پارس (۲۵۳۵)، تصحیح علی‌رواقی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

۲۲۸ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

- تفسیری بر عشری از قرآن مجید (۱۳۵۲)، تصحیح جلال متینی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- جرجانی، اسمعیل بن الحسن بن محمد الحسینی (۱۳۸۴)، *الاعراض الطبیئیه و المباحث العلائیه*، تصحیح حسن تاج‌بخش، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶)، *الصحاح (تاج‌اللغه و صحاح العربیه)*، تصحیح احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم.
- حسن دوست، محمد (۱۳۹۳)، *فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰)، *شمس‌العلوم و دواء کلام‌العرب من الکلوم*، تصحیح مطهر بن علی اریانی و دیگران، دمشق: دارالفکر.
- حیدریان، محمدحسین (۱۳۹۷)، *مقدمه بر الصراح من الصحاح*، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد قرشی، تصحیح محمدحسین حیدریان، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- درایتی، مصطفی (۱۳۸۹)، *فهرستواره دستنوشته‌های ایران (دنا)*، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- دهار، قاضی‌خان بدر محمد (۱۳۴۹-۱۳۵۰)، *دستورالاحوان*، تصحیح سعید نجفی اسداللهی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ذاکرحسینی، محسن (۱۳۸۲)، *مقدمه بر «عراضة‌العروضین»*، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد قرشی، تصحیح محسن ذاکرحسینی، نامه فرهنگستان، ضمیمه شماره ۱۳.
- رواقی، علی (۱۳۸۱)، *ذیل فرهنگ‌های فارسی*، تهران: انتشارات هرمس.
- رواقی، علی (۱۳۸۳)، *زبان فارسی فرارودی (تاجیکی)*، تهران: انتشارات هرمس.
- رواقی، علی (۱۳۹۴)، «گونه‌شناسی متن‌های فارسی؛ گونه فارسی فرارودی (ماوراءالنهری) با نگاهی به کتاب ارشاد»، *دوفصلنامه آینه میراث*، ضمیمه شماره ۳۹.
- رودکی، ابو عبدالله جعفر بن محمد (۱۳۹۹)، *سروده‌های رودکی*، پژوهش علی رواقی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- زمخشری، جارالله ابوالقاسم محمود (۱۳۸۶)، *مقدمه‌الادب (از روی چاپ لیپزیک آلمان ۱۸۴۳ میلادی)*، با مقدمه مهدی محقق، تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - دانشگاه مک‌گیل.
- شکوری، محمدجان، ولادیمیر کاپرانوف، رحیم هاشم، و ناصر جان معصومی (۱۳۸۵)، *فرهنگ فارسی تاجیکی*، تهران: فرهنگ معاصر.
- شمس قیس رازی (۱۳۳۸)، *المعجم فی معاییر اشعار العجم*، تصحیح محمد قزوینی و مدرس رضوی، تهران: کتاب‌فروشی تهران.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۵۷)، *تکوین زبان فارسی*، تهران: دانشگاه آزاد ایران.

نقدی بر تصحیح الصّراح من الصّاح (سید محمد صاحبی) ۲۲۹

صدرایی خویی، علی (۱۳۷۶)، فهرست نسخه‌های خطی مدرسه نمازی خوی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

صفی پوری، عبدالرحیم بن عبدالکریم (۱۳۹۷)، *منتهی الأرب فی لغات العرب (عربی - فارسی)*، تصحیح علیرضا حاجیان‌نژاد، تهران: انتشارات سخن.

فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹)، *کتاب‌العین*، قم: نشر هجرت.

فرهنگ‌نامه قرآنی (۱۳۷۷)، با نظارت محمدجعفر یاحقی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

قرشی، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد (۱۳۹۷)، *الصّراح من الصّاح*، تصحیح محمدحسین حیدریان، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

قرشی، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد، *الصّراح من الصّاح*، تصحیح محمد شفیع بن محمد سعید (چاپ سنگی)، گانپور.

قرشی، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد، *الصّراح من الصّاح*، نسخه خطی کتابخانه مجلس سنا، ش ۴۴۶.

قرشی، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد، *الصّراح من الصّاح*، نسخه خطی مدرسه نمازی خوی، ش ۴۲.

قرشی، جمال‌الدین ابوالفضل محمد بن عمر بن خالد (۱۳۸۲)، «عراضة العروسیین»، تصحیح محسن ذاکرالحسینی، *نامه فرهنگستان*، ضمیمه شماره ۱۳.

کاسانی، ابوبکر علی بن عثمان (۱۳۵۸)، *ترجمه صیدنه* (تألیف ابوریحان بیرونی)، تصحیح منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران: شرکت افست.

کردی نیشابوری، ادیب یعقوب (۲۵۳۵)، *کتاب‌البلغه*، تصحیح مجتبی مینوی و فیروز حریرچی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

کرمینی، علی بن محمد بن سعید (۱۳۸۵)، *تکملة الاصناف*، تصحیح علی رواقی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

مکنزی، دیوید نیل (۱۳۹۴)، *فرهنگ کوچک زبان پهلوی*، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

منزوی، ع (۱۳۳۷)، *فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

میدانی، ابوسعید سعید بن احمد (۱۳۸۲)، *الاسمی فی الاسماء*، تصحیح جعفرعلی امیددی نجف‌آبادی، تهران: اسوه.

نقیسی، سعید (۱۳۱۹)، *احوال و اشعار ابوعبدالله جعفر بن محمد رودکی سمرقندی*، تهران: شرکت کتاب‌فروشی ادب.